

տական համայնքի ուշադրությանը: Գիտնականի արխիվի՝ բոլորովին վերջերս հրատարակված ժողովածուում պահպանվել է վրացի պատմաբան, հնագետ եւ արեւելագետ Ալեքսանդր Խախանաշվիլու (1864–1912) նամակը (11 դեկտեմբերի, 1911 թ.), որտեղ վրացի գիտնականը կիսվում է նրա զբոյլի մասին իր դրական ու ջերմ տպավորություններով³:

Համառոտ, բայց կարեւոր այս աշխատությամբ է սկսվել Մելիքսեթ-Բեկի նշանակալի ներդրումն իրավունքի պատմության ուսումնասիրության ոլորտում: Ինչպես արդեն նշեցինք, հենց այս գիտությունում է նաեւ պրոֆեսոր Մելիքսեթ-Բեկը հետագայում տպագրում մի քանի կարեւոր աշխատություններ: Դրանք հիմնականում վերաբերում էին հայ միջնադարյան իրավունքին ու եկեղեցական կանոններին: Հայ-վրացական իրավական աղբյուրների փոխհարաբերության տեսանկյունից մասնավոր ուշադրության արժանացավ 1927 թ. վրացերենով հրատարակած «Հայկական իրավունք: Վախթանգ Զ.-ի հրամանով ստեղծված վրացական տարբերակը» աշխատությունը, որը նոր տեսանկյունից էր ներկայացնում Մխիթար Գոշի «Դատաստանագրքի» վրացերեն թարգմանությունը: Ուսումնասիրությունը հատկապես կարեւոր էր հայերենից վրացերեն կատարված իրավագիտական ու կանոնագիտական եզրերի ֆննդության եւ դրանց թարգմանական առանձնահատկությունների վերհանման առումով⁴: Իրավունքի պատմության մեկ այլ՝ զուտ կանոնագիտական ուսումնասիրություն է Մելիքսեթ-Բեկի «Об источниках древнеармянского права» (Հին հայոց իրավունքի աղբյուրների մասին) հոդվածը (Известия Кавказского историко-археологического института в Тифлисе, т. 2 : 1917–1925, էջ 143–163): Վերջինս աչքի է ընկնում ոչ միայն մատենագիտական հարուստ տվյալներով, այլ նաեւ Հայոց եկեղեցու կանոնական իրավունքը դասակարգելու յուրահատուկ մոտեցմամբ: Նրա վերջին հետազոտությունը վերաբերում է Զաֆարյանների իշխանապետության շրջանում Հայաստանում գերագույն դատակազմության եւ դատավարության սկզբունքներին, որոնք գիտնականն ամփոփել է 1945 թ. լույս տեսած հոդվածում՝ «Մի վկայություն գերագույն դատակազմության եւ դատավարության մասին Զաֆարյան Հայաստանում» (Տեղեկագիր ՍՍՌ Գիտությունների ակադեմիայի Հասարակական գիտ., № 3–4, էջ 73–81)⁵:

³ Տե՛ս Բ. Արվելուքե, Գ. Հովսեփսյան, *Լեւոն Մելիքսեթ-Բեկի արխիվից (նամակներ, գործնական գրություններ)*, Թբիլիսի, 2025, էջ 24–26:

⁴ Տե՛ս Լ. Մելիքսեթ-Բեկ, *Պատմա-բանասիրական պրպտումներ*, էջ 16, ծ ԹԾ ԾԹ ԾԾ 333 ԾԾ ԾԾ, նշ. աշխ., էջ 91–92:

⁵ Վերահրատարակված՝ Լ. Մելիքսեթ-Բեկ, *Պատմա-բանասիրական պրպտումներ*, էջ 326–336:

Այս բոլորը կազմում են Մելիֆսեթ-Բեկի մատենագիտական ժառանգության՝ իրավունքի եւ եկեղեցական կանոնների աղբյուրագիտությանը եւ պատմությանն առնչվող շերտը: Հենց այս առումով է կարեւորվում նրա ներդրումը հայ միջնադարյան իրավունքի պատմության հետազոտության ոլորտում՝ դրանով համալրելով նշանավոր իրավագետ-կանոնագետների (Վահան Ծ. վրդ. Բաստամյան, Ներսես արք. Մելիֆ-Թանգյան, Արսեն Ղլտեյան, Սիրական Տիգրանյան եւ այլք) տարբեր տարիների ձեռքբերումները:

Ի տարբերություն իրավունքի պատմությանն առնչվող մյուս երկու հետազոտությունների՝ «Юридическое положение верховного патриарха армянского» խորագրով գրֆույկն ավելի տեսական բնույթի է՝ ֆննության առնելով Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի իշխանությանն ու իրավասություններին վերաբերող Ռուսաց կայսրության եւ Հայոց Եկեղեցու կանոնական մտածողության փոխհարաբերությունները: Առաջին իսկ էջում Մելիֆսեթ-Բեկը հստակեցնում է հետազոտության նպատակները, որ է՝ նախ, ցույց տալ Հայոց Եկեղեցուն համիրավի տրված «գրիգորիանական» կամ «գրեգորիանական» անվանման հակադիտականությունը, երկրորդ, այս նույն համատեքստում բացատրել «ուղղափառ/օրթոդոքս» եզրի կիրառության աննպատակայնությունը, երրորդ, ռուսալեզու ընթերցողին ներկայացնել Հայոց Եկեղեցու իրավական-կանոնական գիտակցության հիմնական սկզբունքները՝ դրանք համադրելով Ռուսաց կայսրության օրենքների հետ, եւ վերջապես, բացատրել իրավական-կանոնական որոշ եզրերի իմաստը, որոնք հանախ թյուրըմբռնումների տեղիք են տվել:

Հայերեն այս թարգմանությունը կատարված է Մելիֆսեթ-Բեկի մատենագիտական ժառանգության այդ շերտի վերհանման նպատակով: Մայր Աթոռի «Վաչէ-Թամար Մանուկեան» գրադարանի տնօրինության կողմից բարեհաճորեն մեզ տրամադրված գրֆույկի բնագիրն ունի հենց իր՝ նշանավոր պրոֆեսորի՝ Վազգեն Ա. Ամենայն Հայոց կաթողիկոսին ուղղված ընծայագիրը. «Նորին Վեհափառության Տ. Տ. Վազգեն Ա. ամենայն հայոց կաթողիկոսին՝ սիրով, Օղեսայի համալսարանի երբեմնի ուսանող՝ հեղինակից: Թբ. /Թբիլիսի/, 20.VII.57»:

Հայերեն թարգմանության մեջ փորձել ենք հնարավորինս հարազատորեն վերարտադրել նախահեղափոխական ռուսերեն իրավամտածողության նրբերանգները, ինչպես նաեւ այդ ժամանակաշրջանի Հայոց Եկեղեցու կանոնական-իրավական որոշ եզրերին բնորոշ իմաստը: Մելիֆսեթ-Բեկն ինքը գրֆույկը չի օժտել գիտական ծանոթագրություններով, հետեւաբար թարգմանության տողատակերում տրված բոլոր ծանոթագրությունները մերն են:

**Նայոց Սայրագույն պատրիարքի իրավական կարգավիճակը.
Տեսական-իրավական համառոտ ակնարկ**

Ն Ա Խ Ն Ա Կ Ա Ն Ն Ո թ

Դեռեւս իր առաջին լուսավորիչներ Սուրբ Թադեոս եւ Սուրբ Բարդուղիմեոս առաքյալների քարոզութեան ժամանակներից քրիստոնեութեան լույսով պայծառացած Հայոց Եկեղեցուն խորթ է եղել «գրիգորիանական» կամ «գրեգորիանական» որակումը: Այն ծագել է համեմատաբար վերջերս եւ առաջին անգամ օգտագործվել ռուսական օրենսդրութեան մեջ՝ «Պոլոժենիա. Հայոց Եկեղեցու գործերի մասին», 1836 թ. մարտի 11: Հենց Պոլոժենիայի համաձայն էլ հայերը որակվեցին իբրեւ «գրիգորիանական» կամ «գրեգորիանական»: Նման քայլով Պոլոժենիայի կազմողներն ամենայն հավանականութեամբ նպատակ ունեին արմատականորեն փոփոխել, հետին թվականով թվագրել Հայոց Եկեղեցու ծագումն առաքելական ժամանակներից՝ որպէս Հայոց Եկեղեցու հիմնադիր ներկայացնելով ավելի ուշ շրջանում ապրած Սուրբ Գրիգորին՝ հայոց երկրորդ լուսավորչին եւ դրանով իսկ կասկածի տակ դնելով Հայոց Եկեղեցու առաքելականութունը: Եւ չնայած Հայոց Եկեղեցին երբեք չի կոչվել «գրեգորիանական», այնուամենայնիվ, 1836 թ., հակառակ պատմական փաստերի ակնհայտութեանը, անվանվեց «գրիգորիանական»: Հստակ է, սակայն, որ Ռուսաց կայսրութեան սահմաններից դուրս ապրող հայերը չգիտեն եւ չեն ճանաչում «գրեգորիանական» կամ «գրիգորիանական» որեւէ եկեղեցի: Այս ամենը նկատի ունենալով՝ որոշեցինք ստորեւ տուրք շտալ նմանատիպ եզրաբանութեանը: Մյուս կողմից, նպատակահարմար չենք նկատել նաեւ «ուղղափառ» եզրի օգտագործումը, որը շրջանառութեան մեջ է դրվել նշանավոր հայ կանոնագետ, աստվածաբան ու պատմաբան, Կոստանդնուպոլսի հայոց նախկին պատրիարք Մաղաքիա արքեպիսկոպոս Օրմանյանի կողմից (հմմտ. *Almanach de Gotha*, 1890, էջ 849, 1891, էջ 1012, ինչպէս նաեւ նույնի՝ «Հայոց Եկեղեցին», 1911, գլ. 33)՝ որպէս հունարեն ὀρθόδοξος բառի համարժեք եւ «գրեգորիանական» անվան փոխարժեք (հմմտ. նաեւ ռուսերեն՝ православный, վրացերեն՝ մարթւմաղիղբելուի, մարտլմաღիղդյեօրո):

Հայոց Ծայրագույն պատրիարքի իրավական կարգավիճակը

Հայոց Եկեղեցին Հիսուս Քրիստոսի հիմնած Տրեզերական եկեղեցու մաս է կազմում՝ որպես Արեւելքի ինքնիշխան⁶ եւ ազգային, առաքելական եկեղեցի: Իր ինքնիշխան կարգավիճակը նա ձեռք բերեց Քաղկեդոնում կայացած Դ տրեզերական ժողովից հետո՝ 451 թ., եւ շարունակում է ինքնիշխան մնալ մինչ օրս⁷:

Ա. ՀԱՅՈՑ ԵԿԵՂԵՑՈՒ ՆՎԻՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆԸ

1. Եկեղեցական ժողով

Հայոց Եկեղեցում բարձրագույն իշխանություն կրողը եկեղեցական ժողովն է, որը բաղկացած է եկեղեցու անդամ հոգեւորական ու աշխարհական ներկայացուցիչներից: Այս ժողովը եկեղեցական օրենսդիր մարմինն է ու վարչարարության բարձրագույն վերստուգիչը:

Եկեղեցական ժողովի իրավասություններն ու լիազորություններն են.

Հայոց Եկեղեցում տրեզերական ժողովների որոշումներն ընդունելը կամ մերժելը.

- առանձին ավանդույթների ու ծիսակարգերի փոփոխությունը կամ մերժումը՝ ժամանակի պահանջների համաձայն.

- տոների հաստատումը.

⁶ Ռուսերեն автокефалия/автокефальная (հունարեն՝ αὐτοκεφαλία) եզրն այստեղ թարգմանել ենք «ինքնիշխանություն/ինքնիշխան», չնայած Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնի պաշտոնական «էջմիածին» ամսագրի 1969 թ. մարտ ամսվա համարի խմբագրականում կիրառված է նաև հունարենից բառացիորեն թարգմանված «ինքնագլուխ» եզրը (էջ 4): «Ավտոկեֆալ» եզրի շուրջ առկա տարածայնություններն ու ամենատարբեր աստվածաբանական կարծիքներն ըստ էության Բյուզանդական ավանդության օրթոդոքս եկեղեցաբանության ծնունդ են, որտեղ հստակորեն տարանջատվում են աֆտոկեֆալ եւ ավտոնոմ եկեղեցիներ: Հասկանալի է, որ Մելիքսեթ-Բեկը, իր աշխատությունը գրելով Ռուսաց կայսրության օրթոդոքս մտածողության համատեքստում, շեշտում է ինքնիշխանության պարագան՝ միաժամանակ Սսի ու Աղթամարի կաթողիկոսությունների դեպքում կիրառելով «ավտոնոմ/ինքնավար» եզրը: Եկեղեցաբանական եւ կանոնագիտական վերլուծությունների համար տես VLADIMÍR BAAR, MARTIN SOLÍK, BARBARA BAAROVÁ AND JAN GRAF, «Theopolitics of the Orthodox World –Autocephaly of the Orthodox Churches as a Political, Not Theological Problem», *Religions* 13, 116 (2022), էջ 1–19, ПРОТООИЕРЕЙ ВЛАДИСЛАВ ЦЫПИН, «Учреждение автокефалии: канонический аспект», <https://mospat.ru/ru/authors-analytics/90900/> (6.03.2026-ի դրությամբ):

⁷ Գիտական այս տեսակետն ըստ էության չի արտահայտում Հայոց Եկեղեցու պաշտոնական դիրքորոշումը, մանավանդ եթե հաշվի առնենք, որ Մելիքսեթ-Բեկի մոտեցումը քննություն չի բռնում նաև Հայոց Եկեղեցուն դավանակից Արեւելյան հնագույն մյուս՝ Ղպտի, Ասորի, Հնդկի Մալանկարա եւ Եթովպական Եկեղեցիների ավանդության լուսի ներքո:

- եկեղեցական նվիրապետության կարգերի հաստատումը, տարբեր աստիճանների իրավունքների սահմանումը.
- եկեղեցու կառավարման բարձրագույն վերատեսուխյունն ու վերստուգումը.
- Եկեղեցու ղեկավարի ընտրությունը, գահընկեցությունը կամ հրաժարականի ընդունումը.
- Եկեղեցու ղեկավարի ոչ իրավաչափ գործողություններին գնահատական տալը եւ այլն:

2. Եկեղեցու հովվապետը

Որպես վերստուգիչ բարձրագույն մարմին՝ եկեղեցական ժողովը եկեղեցական կարգերի, հավատի ու վարդապետության պահպանի եւ պաշտպանի, ուղղափառ դավանանքի ու եկեղեցական բարեպաշտության շատագույն լիազորություններով է օժտում Մայրագույն պատրիարքին՝ Ամենայն Հայոց կաթողիկոսին, որը, իբրեւ Սուրբ Թադեոս եւ Բարդուղիմեոս առաքյալների հաջորդ, հանդես է գալիս որպես եկեղեցու գլուխ: Ներկայումս եկեղեցու գահակալի նստավայրը գտնվում է Սուրբ Էջմիածնում:

«Կաթողիկոս» կամ «կաթողիկոս» բառը (վրացերեն՝ խաթալիկոսի) անկասկած ծագում է հունարեն καθολικός-ից՝ «ընդհանրական», «ընդհանուր», «գլխավոր», «տիեզերական», «կաթոլիկ» իմաստներով: Այս առումով մեզ այստեղ հետաքրքրող եզրի նշանակությունը լիովին համապատասխանում է կաթողիկոսի իշխանությունը տրվող իմաստին՝ որպես գլուխ եկեղեցու: Ընդ որում, հայերենում եկեղեցու գմբեթը նույն բառարմատն ունի եւ կոչվում է «կաթողիկե» կամ «կաթողիկե»:

Սակայն ինչո՞ւ է Հայոց Եկեղեցու «ամենայն հայոց կաթողիկոսը» կոչվում նաեւ «ծայրագույն պատրիարք», մի՞թե բավարար չէ «կաթողիկոս» տիտղոսը՝ որպես «եկեղեցու գլուխ» հասկացությունը համիմաստ: Հարցի պատասխանը կարելի է գտնել միայն հայոց եկեղեցական պատմության մեջ մի փոքրիկ տարաշեղում-էքսկուրսից հետո:

3. Կաթողիկոսական եւ պատրիարխական աթոռներ

Ի սկզբանե հայերն ունեին միայն մեկ նախամեծար աթոռ՝ Էջմիածնի աթոռը, բայց այդ աթոռի միասնությունը երկար շտեկեց:

Բագմաշարշար Հայոց Եկեղեցին, ամենատարբեր քաղաքական հանգամանքներից ելնելով, հաճախ ստիպված էր դիմել հասանելի գրեթե բոլոր միջոցներին՝ իր ինքնուրույն գոյությունը պահպանելու համար: Այդ միջոցներից ամենակարեւորը թերեւս աթոռի՝ տեղից տեղ փոխադրությունն էր՝ հաշվի առնելով այդ վայրերի հնարավոր ամենամեծ վիճակը: 303 թ. հաստատվելով Վաղարշապատում (Էջմիածին)՝ կաթողիկոսական աթոռը 452 թվականից սկսած մինչեւ 1441 թ. Վաղարշապատում չէր մնում՝ անընդհատ դեգերելով ու տեղից տեղ փոխադրվելով: Էջմիածնից իր՝ համարյա 10-դարյա բացակայության ընթացքում աթոռը ժամանակավորապես հաստատվեց ամենատարբեր վայրերում՝ Դվին (452–928), Աղթամար (928–944), Արգինա (944–992), Անի (992–1125), Մոսք (1125–1147), Հոռմկլա (1147–1293) եւ Սիս (1293–1441), որից հետո 1441 թ. այն վերջնականապես վերահաստատվեց Էջմիածնում:

Հայոց Եկեղեցու պատմության ամենաուշագրավ դրվագներից են այն ժամանակաշրջանները, երբ կաթողիկոսական աթոռը գտնվում էր Աղթամարում (Վանի շրջան) եւ Սիսում (Կիլիկիա): Այդ երկու շրջանները խոր հետք են թողել Հայոց Եկեղեցու նվիրապետական համակարգի վրա այն իմաստով, որ նպաստեցին երկու՝ կիսանկախ կաթողիկոսությունների առաջացմանը՝ Աղթամարի (944 թվականից սկսած) եւ Սսի (1441 թվականից): Այս երկու կաթողիկոսություններն էլ իրենց համարում էին Աղթամարում եւ Սսում ժամանակավորապես ապաստան գտած Հայոց նախամեծար աթոռի իրական ժառանգներ ու հետնորդներ: Նշված երկու կաթողիկոսություններն էլ բավական երկար ժամանակ հավակնում էին նախամեծարության, բայց՝ ապարդյուն: Վերջիվերջո, նրանք ստիպված եղան ընդունելու Էջմիածնի՝ որպես Ամենայն Հայոց աթոռի գերագահությունը, իսկ վերջինս էլ ճանաչեց երկու աթոռների լիիրավ ինքնավարությունը:

Այս պատմական դեպքերից անկախ՝ է դարում (թվականը հայտնի չէ) Երուսաղեմում հաստատվեց Հայոց պատրիարքությունը՝ իբրեւ Տիրոջ գերեզմանի Հայոց պահպան: 1453 թ. (մեկ այլ թվագրությամբ՝ 1461 թ.) Թուրքիայի հայոց հայերի գործերի կառավարման կենտրոնացման նպատակով, հաստատվեց Կոստանդնուպոլսի Հայոց պատրիարքությունը: Ընդ որում, պատրիարքական երկու աթոռներն էլ ենթակա դարձան Էջմիածնի աթոռին:

Այսպիսով, ի տարբերություն երկու ինքնավար կաթողիկոսությունների՝ Աղթամարի ու Սսի, եւ մասնավոր պատրիարքությունների՝ Երուսա-

ղեմի եւ Կոստանդնուպոլսի, էջմիածնի կաթողիկոսին, որպէս ողջ Եկեղեցու նվիրապետի, տրվեց «Մայրագույն պատրիարք եւ կաթողիկոս ամենայն հայոց» տիտղոսը:

4. Նվիրապետական կարգը

Հայոց Եկեղեցու նվիրապետութեան մեջ եկեղեցու նվիրապետից՝ ծայրագույն պատրիարք եւ ամենայն հայոց կաթողիկոսից հետո նախագահութեան տեղը տրվում է Սսի կաթողիկոսին, այնուհետեւ նախամեծարութեան կարգով գալիս են Աղթամարի կաթողիկոսը, Երուսաղեմի եւ Կոստանդնուպոլսի պատրիարքները, ապա արքեպիսկոպոսները, եպիսկոպոսները եւ նվիրապետութեան մնացած կարգերն ըստ իրենց ավագութեան: Այսպիսի դասակարգում է առկա նաեւ Եկեղեցու ընդհանրական հովվապետի համազգային կոնդակներում:

Մայրագույն պատրիարք-ամենայն հայոց կաթողիկոսի անմիջական իշխանութեան տակ կան 10 թեմեր՝ 6 ռուսական (Երեւանի՝ որպէս հայրապետական թեմ, իր հինգ փոխանորդութուններով՝ Երեւանի, Նախիջեւանի, Շուրաբեղի (Ալեքսանդրապոլ), Տաթեւի եւ Կարսի, Վիրահայոց՝ Թիֆլիսի թեմը, իր երեք փոխանորդութուններով՝ Ելիզավետպոլի, Աղալցխայի եւ Իմերեթիայի (Գորի քաղաքում), Ղարաբաղի կամ Շուշիի թեմը՝ Շաքիի կամ Նուխիի փոխանորդութեամբ, Շիրվանի թեմը եւ Նախիջան-Բեսսարաբիայի (Քիշնեւի) թեմը՝ Դոնի Նախիջեւանի փոխանորդութեամբ, եւ վերջապէս՝ Աստրախանի թեմը), 2 հնդկապարսկական՝ Ադրբեջանի (Թավրիզի) եւ Պարսկահնդկաստանի (Սպահանի), 1 եւրոպական եւ 1 ամերիկյան:

Սսի կաթողիկոսի անմիջական իշխանութեան տակ են Կիլիկիայի 13 թեմեր, Աղթամարի կաթողիկոսի անմիջական իշխանութեան տակ՝ 2 թեմեր Վանի շրջանում, Երուսաղեմի պատրիարքի անմիջական իշխանութեան տակ՝ Պաղեստինի 4 թեմեր, իսկ Կոստանդնուպոլսի հայոց պատրիարքի անմիջական իշխանութեան տակ՝ Թուրքիայի, Եգիպտոսի, Բուլղարիայի եւ Ռումինիայի 44 թեմեր:

Աշխարհում Հայոց բոլոր թեմերի ընդհանուր թիվն է այսպիսով $10+13+2+4+44=73$:

Քահանայազործող կամ ձեռնադրյալ հոգեւորականների կարգը (hierarchy ordinis), ըստ հնագույն ավանդութեան, Հայոց Եկեղեցում հետեւյալն է՝ ա. կաթողիկոս, բ. եպիսկոպոս, գ. երեց, դ. սարկավագ, ե. կիսա-

սարկավագ, գ. դպիր, է. երդմնեցուցիչ, ը. գրակարդաց եւ թ. դռնապան: Այս նվիրապետության համաձայն՝ էջմիածնի, Սսի ու Աղթամարի կաթողիկոսները նվիրապետության առաջին աստիճանին են, Երուսաղեմի եւ Կոստանդնուպոլսի պատրիարքները՝ որպես արքեպիսկոպոսներ, մնացած արքեպիսկոպոսների ու եպիսկոպոսների հետ միասին՝ երկրորդ, ծայրագույն վարդապետները, վարդապետները, ավագ քահանաները եւ քահանաները՝ երրորդ եւ այլն:

Հարկ է նշել, որ Աղթամարի կաթողիկոսական աթոռը վաղուց արդեն կորցրել է իր նշանակությունը եւ 1895 թվականից փաստացիորեն համարվում է թափուր՝ Կոստանդնուպոլսի պատրիարքի հովանու ներքո, եւ դրանով իսկ՝ ենթակա դառնալով Ամենայն Հայոց կաթողիկոսին: Հայոց Եկեղեցում մետրոպոլիտի ու քորեպիսկոպոսի նվիրապետական կարգը վաղուց անտի չի գործում. նվիրապետության մնացած փոքր կամ խոնարհ աստիճանները (ordines minores) ներկայումս կորցրել են իրենց իրական նշանակությունը:

Բ. ՀԱՅՈՑ ԾԱՅՐԱԳՈՒՅՆ ՊԱՏՐԻԱՐՔԻ ԻՇԽԱՆՈՒԹՅԱՆ ՈՒԺԻ ՄԵՋ ՄՏՆԵԼՆ ՈՒ ԼԻԱԶՈՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԿԱՍԵՅՈՒՄԸ

1. Իշխանության ուժի մեջ մտնելը

Հայոց Ծայրագույն պատրիարքի իշխանության ուժի մեջ մտնելը պայմանավորված է երեք գործոններով կամ գործընթացներով՝ ընտրություն, հաստատում եւ օծում՝ երդմնակալությամբ:

-Ընտրություն-

Հայոց Ծայրագույն պատրիարքի «թափուր գահի լրացման համար» էջմիածնի Սինոդը այդ մասին ծանուցում-շրջաբերական է ուղարկում աշխարհի բոլոր հայկական թեմերին՝ նոր պատրիարքի ընտրության համար նշանակելով մեկամյա ժամկետ (հոդ. 1119⁸): Մեկամյա ժամկետ տրամադրելը պայմանավորված է օրենսդրական իշխանության այն նպատակով, որպեսզի հայ ժողովուրդը հնարավորություն ունենա ողջախոհ ժամկետում ընտրելու ամենաարժանավոր թեկնածուներին, ծանոթանա անցյա-

⁸ Հեղինակն այս բոլոր հոդվածները հղում է գրքուկի վերջում նշված *Уставы духовных дел иностранных исповеданий* օրենսգրքից:

լում նրանց ծավալած գործունեությունը, հնարավոր լինի կազմակերպել նախընտրական գործընթացը եւ այլն: Այս մոտեցումն արդարացված էր 1836 թ. մարտի 11-ին «Պոլոժենիան» ստեղծելիս: Ներկա ժամանակներում, սակայն, հաղորդակցության քիչ ծախսատար ու հարմար պայմանների առկայությամբ, մեկամյա ժամկետի պահպանումը թվում է արդեն հնացած:

Ծայրագույն պատրիարքի ընտրության համար յուրաքանչյուր թեմ նշանակում է երկու պատգամավոր՝ մեկ հոգեւորական եւ մեկ աշխարհական: Ըստ օրենսդրության՝ «հոգեւորական պատգամավորը պետք է լինի կամ թեմի առաջնորդը, կամ էլ՝ վերջինիս կողմից լիազորված որեւէ հոգեւորական» (հոդ. 1120): Հասկանալի է, որ առաջնորդական գահի թափուր լինելու դեպքում հոգեւորական պատգամավորի լիազորությունները, օրենքի ոգուն համաձայն, փոխանցվում են թեմի տեղապահին կամ էլ, ըստ վերոբերյալ հոդվածի, «տեղապահի կողմից լիազորված անձին»:

Ինչ վերաբերում է աշխարհական պատգամավորին, օրենքի համաձայն՝ «նա ընտրվում է մեկիքների, յուզբաշների ու եկեղեցու աշխարհական մյուս պատվավոր անդամների կողմից, որոնք դրա իրավունքն ունեն՝ ըստ այդ եկեղեցու հնագույն ավանդության» (հոդ. 1120): Սակայն Հայոց եկեղեցու հնագույն ավանդության համաձայն՝ ընտրության կամ ընտրողական վավերական իրավունք ունեն եկեղեցու՝ քաղաքացիական հասունության ասած բոլոր արական անդամներն առանց բացառության, այսինքն՝ առանց հաշվի առնելու նրանց դիրքն ու պաշտոնը: Հետեւաբար, օրենքի այս պահանջը պետք է ժամանակավրեպ համարել, մանավանդ որ այն գործնականում երբեք չի էլ կիրառվում: Օրենքի ճիշտ մեկնության եւ վերջերս էջմիածնի Սինոդի տված բացատրության համաձայն՝ հոգեւորական անձինք որեւէ կերպ իրավունք չունեն մասնակցելու աշխարհական պատգամավորի ընտրությանը: Վերջինիս ընտրության գործընթացը կազմակերպվում է հետեւյալ կերպ: Յուրաքանչյուր ծուխ ընտրում է որոշակի քանակով պատգամավորներ, որոնք էլ կազմում են ծխական պատգամավորական ժողովը: Այնուհետեւ վերջինս իր միջից ընտրում է Ազգային եկեղեցական ժողովին մասնակցության իրավունք ունեցող պատգամավորի. «Ընտրված պատգամավորները, պատրիարքի ընտրության ժամկետին անկարող լինելով ներկա գտնվել էջմիածնի վանքում, իրավունք ունեն գրավոր հայտնելու իրենց կարծիքն էջմիածնի Սինոդին» (հոդ. 1121): Ընդհանուր 73 թվով թեմերից եկեղեցապետի ընտրությանը մասնակցելու իրավունք ունեն միայն 53-ը, այսինքն՝ Ամենայն Հայոց կաթողիկոսության

10 թեմեր (Եւրոպայի եւ Ամերիկայի թեմերն ընտրությանը մասնակցելու իրավունք ստացել են միայն ներկա՝ 1911 թվականին), Կոստանդնուպոլսի հայոց պատրիարքության բոլոր 44 թեմերը, Սսի ու Աղթամարի կաթողիկոսությունները եւ Երուսաղեմի պատրիարքությունը: Ընտրություններին մասնակցելու իրավունք չունեն Սսի ու Աղթամարի ինքնավար կաթողիկոսությունների եւ Երուսաղեմի պատրիարքության թեմերը: Թեմական պատգամավորներից զատ Մայրագույն պատրիարքի ընտրությանը մասնակցող հոգեւոր ու աշխարհիկ պատգամավորներ են էջմիածնի Սինոդի բոլոր անդամները (հոդ. 1122)՝ ութ հոգի (հոդ. 1139) եւ էջմիածնում այդ պահին գտնվող յոթ ավագագույն եպիսկոպոսները: Ընդ որում, վերջիններիս թվի անբավարարության դեպքում այն լրացվում է էջմիածնի միաբանության ավագագույն վարդապետներից:

Արդ, ընտրություններին մասնակցող բոլոր պատգամավորների թիվը սահմանվում է ըստ այսմ՝ 114 թեմական պատգամավորներ, Սինոդի 8 անդամներ, էջմիածնի միաբանության 7 անդամներ, ընդհանուր՝ 129 պատգամավոր, որից 72-ը՝ հոգեւորականներ, 57-ը՝ աշխարհականներ: Ռուսահայ պատգամավորների թիվը սահմանվում է հետեւյալ կերպ՝ 12 թեմական պատգամավոր (վեց թեմերից՝ երկուական անձ), Սինոդի 8 անդամ եւ էջմիածնի միաբանության 7 անդամ: Ընդհանուր առմամբ՝ 21 հոգեւորական եւ 6 աշխարհական պատգամավորներ: Թրքահայոց պատգամավորների ընդհանուր թիվն է 94 (47 թեմերից՝ երկուական անձ), որով էլ ընտրություններում թրքահայոց՝ ոչ ռուսահայտակ հայերի ձայներն ունենում են որոշիչ ազդեցություն:

Ընտրությունը տեղի է ունենում էջմիածնի Մայր տաճարում՝ «այս առիթով սահմանված ծիսակարգերի խստագույնս պահպանմամբ» (հոդ. 1123) եւ աշխարհական պատգամավորների երդմնակալության արարողությամբ: Ընտրությանը ներկա է նաեւ կայսերական կառավարության ներկայացուցիչը, ինչպես նաեւ, հոդ. 1152-ի համաձայն, ընտրությունների վավերականությանը հետեւող էջմիածնի Սինոդի պրոկուրորը: «Քվեարկության իրավունք ունեցող ներկաների բոլոր քվեների, ինչպես նաեւ Սինոդին գրավոր ուղարկված քվեների արդյունքները նկատի առնելուց հետո, հոդ. 1121-ի համաձայն, չորս՝ ամենաշատ քվեներ հավաքածները ճանաչվում են ընտրության թեկնածուներ: Ձայների հավասարության դեպքում թեկնածուները որոշվում է վիճակ գցելով: Թեկնածուների միջից ներկաների կողմից ընտրվում են Մայրագույն պատրիարքի երկու հիմ-

նական թեկնածուներ» (հոդ. 1124): 1908 թվականից սկսած քվեարկութունը գաղտնի է:

Օրենքի հիմնական թերությունն այն է, որ ներկայացված չեն Մայրագույն պատրիարքի թեկնածուի աստիճանին բավարարող պահանջները, այսինքն՝ թեկնածուն պետք է բարձրաստիճան հոգեւորական լինի, թե՛ կարող է նաեւ ընտրվել միաբան հայրերից, կամ՝ նույնիսկ աշխարհականներից: Պատմության մեջ վկայված բազմաթիվ դեպքեր կան, երբ կաթողիկոս են ընտրվել պարզ երեցներն ու աշխարհականները: Բայց իրերի ներկա վիճակում, երբ նվիրապետական աստիճաններով բարձրանալու կարգը խստորեն սահմանված է, այս նախադեպերն այլևս կիրառելի չեն: Պատկերացրեք մի այսպիսի արտասովոր դեպք, կազուս: Կաթողիկոս է ընտրվել հոգեւորական, որը, սակայն, եպիսկոպոս չէ: Այս դեպքում նա, նախքան կաթողիկոսական օծումը, պետք է նախ եպիսկոպոս ձեռնադրվի: Բայց, Հայոց Եկեղեցու կարգի համաձայն, եպիսկոպոսները ձեռնադրվում են Ամենայն Հայոց կաթողիկոսի կողմից, որն այդ պահին դեռ օծված չէ: Հետեւաբար, եթե նայենք օրենքի խիստ կիրառությանը, կաթողիկոս ընտրված անձը չի կարող կաթողիկոս օծվել: Ինչ վերաբերում է ինքնավար կաթողիկոսներին, որոնք նույնպես ունեն միայն իրենց թեմերի համար եպիսկոպոսներ ձեռնադրելու իրավունք, նրանք այս դեպքում չեն կարող կիրառել իրենց իրավունքը, որովհետեւ իրենց թեմերից դուրս նրանց ձեռնադրությունն անվավեր է: Այս ամենից հետո պարզ է, որ Մայրագույն պատրիարքության թեկնածուն անպայմանորեն պետք է առնվազն եպիսկոպոսական աստիճան ունենա:

Մայրագույն պատրիարքության թեկնածուի հաջորդ անհրաժեշտ պայմանը ռուսահպատակութունն է: Իսկ եթե թեկնածուն օտարահպատակ է, նախ պետք է ռուսահպատակութուն ընդունի, որից հետո միայն կհաստատվի նրա ընտրությունը: Ի վերջո, ամենակարեւոր նախապայմանն է թեկնածուի համաձայնությունը. չի կարելի թեկնածուի կամքին հակառակ, բռնությամբ նրան ընտրել Մայրագույն պատրիարք:

Ընտրությունների ավարտին ժողովն իր անդամներից եռանձն պատվիրակութուն է կազմում եւ ուղարկում Նորին Կայսերական Մեծության Կովկասի փոխարքայի մոտ: Վերջինս, Ներքին Գործոց նախարարության միջոցով, ընտրված երկու թեկնածուներին ներկայացնում է Նորին Կայսերական Մեծության բարեհաճ տնօրինությանը (հոդ. 1125, ըստ 1906 թվականի խմբագրության):

-Հաստատում-

Ծայրագույն Պատրիարքի՝ Ամենայն Հայոց կաթողիկոսի ընտրության հաստատումն Ինքնակալ Կայսեր մենաշնորհն է: Բայց հարց է ծագում՝ ի՞նչ իրավական սկզբունքի ուժով է կայսերական իշխանությունը հաստատում Հայոց Ծայրագույն պատրիարքի ընտրությունը, որի կանոնադրական իշխանությունը տարածվում է Ռուսական կայսրության սահմաններից էլ անդին:

Խնդիրն այն է, որ, ինչպես կքննարկենք ստորեւ, Հայոց Ծայրագույն պատրիարքի անձի մեջ դիտարկվում են հետեւյալ շորս ինքնուրույն գործառույթները՝ ամենայն հայոց կաթողիկոս, էջմիածնի պատրիարք, էջմիածնի Սինոդի նախագահ եւ վերջապես, Երեւանի հայրապետական թեմի առաջնորդ: Ընդ որում, Պատրիարքի գործունեությունն ըստ վերջին երեք գործառույթների բացառապես կենտրոնացած է Ռուսական կայսրության սահմաններում: Արդ, կամենալով հասկանալ այն սկզբունքը, որի համաձայն է կայսերական իշխանության լիազորության մեջ մտնում Հայոց Ծայրագույն պատրիարքի ընտրության հաստատումը, ստիպված ենք ենթադրելու հետեւյալ à priori կառուցվածքը: Կայսերական իշխանությունը մեկ անձի միջոցով հաստատում է՝ նախ, էջմիածնի պատրիարքին՝ որպես կայսրության սահմաններում գտնվող Նախաթոռ վանքի սրբազնագույն վարդապետի, երկրորդ՝ էջմիածնի Սինոդի՝ կայսրության սահմաններում գտնվող կառույցի նախագահին, այնուհետեւ՝ Երեւանի հայրապետական՝ ռուսահայոց թեմերից մեկի առաջնորդին: Ինչ վերաբերում է Ամենայն Հայոց կաթողիկոսի իշխանության իրացմանը, ապա այն, ըստ էության, պետք է դիտարկել որպես նույն անձի կողմից տվյալ գործառույթի ipso jure իրացում: Այսպիսով, ստացվում է, որ Հայոց Ծայրագույն պատրիարքի ընտրության հաստատումը կարծես բաղկացած է երկու կետից, որոնք, սակայն, միայն տեսականորեն են հնարավոր: Իրականության մեջ, սակայն, այսպիսի երեւույթ առկա չէ. Ամենայն Հայոց կաթողիկոսի, ինչպես նաեւ Հայոց Ծայրագույն պատրիարքի մնացած գործառույթները ժողովրդական ընտրելիք են փոխանցվում միայն Բարձրագույն որոշման ուժով: Կայսերական իշխանության՝ Հայոց Ծայրագույն պատրիարքի ընտրությունը հաստատելու լիազորության ողջ առանցքը կենտրոնացած է այն դրույթի մեջ, որի համաձայն կաթողիկոսի նստավայրը գտնվում է Ռուսաստանի սահման-

ներից ներս: Չպետք է մոռանալ, որ Համայն Ռուսիո կայսրը նաեւ «Հայոց մարզի ինքնակալն է» (հոդ. 59, 1906-ի խմբագրութեամբ, հմմտ. §2, Հավելված 1, նույն տեղում): Այս վերջին փաստը նշանակալի է, քանի որ Կայսրը, որպէս Հայաստանի ինքնակալ, իրացնում է Հայոց Եկեղեցին հաստատելու իր իրավունքը:

Բարձրագույն բարեհաճ տնօրինութեանը ներկայացված երկու թեկնածուներին սովորաբար ընտրվում է առաջինը՝ իբրեւ ամենաշատ քվեներ ստացածը: Այնուամենայնիւ, կայսրը կարող է նաեւ հաստատել ոչ թե առաջինին, այլ՝ երկրորդին: Այսպիսի նախադեպ է գրանցվել միայն մեկ անգամ, 1885 թ.՝ Մակար Ա-ի հաստատումով⁹:

Ինքնակալ Կայսրը, հաստատելով Հայոց Ծայրագույն պատրիարքի ընտրութիւնը, Ամենողորմածաբար նրան է հանձնում այս առիթով հատուկ պատրաստված հրովարտակը՝ հավելվածով (§ 14, Հավելված 1, 1906-ի խմբագրութեամբ) եւ պետական մեծ կնիքով՝ հանձնարարելով, ըստ կաթողիկոսի կողմից Համայն Ռուսիո Գահին տրված երդման, իր ծառայութիւնն իրականացնել Հայոց Եկեղեցու հնագույն ծիսակարգի ու ավանդութեան համաձայն (հոդ. 1126):

-Օծում՝ երդմնակալութեամբ-

Հայոց Ծայրագույն պատրիարքի իշխանութեան իրացման երրորդ կետն ըստ էութեան հավատարմութեան ու ծառայութեան երդմնակալութիւնն է եւ կաթողիկոսական օծումը: Հավատարմութեան ու հպատակութեան առաջին երդմնակալութիւնը պատրիարքն արտասանում է ըստ օրենքով նախատեսված ձեւի (հավելված 5, 1906-ի խմբագրութեամբ)՝ կայսերական կառավարութեան ներկայացուցչի ներկայութեամբ եւ սովորաբար օծման նախորդ օրը: Հավատարիմ ծառայութեան երկրորդ երդմնակալութիւնը տեղի է ունենում ուղղակիորեն օծումից առաջ: Երդմնակալութեան տեքստը ներկայացնում ենք ստորեւ.

«(Այս անուն) ծառայ Քրիստոսի եւ Եպիսկոպոս վիճակին (այս անուն), միաբան սրբոյ ուխտիս էջմիածնի, կամօքն Աստուծոյ եւ ընտրութեամբ համօրէն ազգիս Հայոց կոչեցեալ յԱրարատեանս Աթոռ Կաթողիկոսութեան ամենայն Հայոց, ապաւինեալ յօգնականութիւն շնոր-

⁹ Խոսքը Մակար Ա. Թեղուտցի (1885–1891) Ամենայն Հայոց կաթողիկոսի ընտրութեան մասին է:

հաց Բարձրելոյն՝ խոստանամ եւ ուխտեմ առաջի սրբոյ սեղանոյս եւ աստուածընկալ սուրբ նշանացս, յանձն առնուլ զպաշտօնս զայս Եպիսկոպոսապետութեան Հայաստանեայցս Եկեղեցւոյ, եւ բոլորապատուղ նուիրմամբ ընծայել զանձն իմ յանվթար կատարումն աստուածադիր օրինաց եւ Կաթողիկոսական պարտուց, եւ առաջնորդել ազգիս Հայոց ըստ ուղղափառ վարդապետութեան Քրիստոսական կրօնից, ըստ մերոյս Եկեղեցւոյ դաւանութեան եւ ըստ Հայրապետական կարգաց եւ կանոնաց Աստուածաշտուութեան, անստերիւր եւ անխոտոր ընթանալով յամենայնի ընդ լուսաշաւիղ հետս գնացից արժանաժառանգ Յաջորդաց սրբոց առաքելոցն Թադէոսի եւ Բարդուղիմէոսի եւ սրբոյ Հօրն մերոյ Գրիգորի երկրորդ Լուսաւորչի զգուշաւոր պահպանութեամբ իրաւանց Մայր Աթոռոյս Հայաստանեայցս»¹⁰:

Օծման արարողութիւնը տեղի է ունենում Մայր Տաճարում՝ 12 արքեպիսկոպոսների ու եպիսկոպոսների մասնակցութեամբ, հընթացս Սուրբ Պատարագի, որը մատուցում է ընտրյալ Պատրիարք-Կաթողիկոսը՝ ի ներկայութեան Ռուսաց, Օսմանյան եւ Պարսկական տերութիւնների պաշտօնական ներկայացուցիչների եւ Սինոդի անդամների:

Եթէ էջմիածնի կաթողիկոսի գահին ընտրվում է ինքնավար կաթողիկոսներից մեկը, ինքնին հասկանալի է, որ կրկնակի օծում տեղի չի ունենում. նորընտիր Մայրագույն պատրիարքը պարզապէս արտասանում է ռուսահպատակութեան եւ կաթողիկոսական ծառայութեան իր հանդիսավոր երգումները:

Պետք է նշել, որ ոմանք մեծ ու առանձնահատուկ կարեւորութիւն են տալիս կաթողիկոսական օծմանը՝ փորձելով դրանում տեսնել որպէս անմիջականորեն Աստուծոց ստացվող իշխանութիւն: Մեկ այլ՝ հակադիր կարծիքի համաձայն՝ այդ ծեսն արդեն առկա իշխանութեան պարզ հաստատումն ու վկայութիւնն է:

Ընկալյալ սովորութեան համաձայն՝ գահակալութիւնից անմիջապէս հետո Ամենայն Հայոց կաթողիկոսին պաշտօնապէս ընդունում է Ռուսաց կայսրը եւ հատուկ հրամանագրով շնորհում վեղարի վրա կրելու համար նախատեսված ադամանդակուռ խաչ:

¹⁰ Կանոն ձեռնարութեան եւ օծման Կարողիկոսի եւ Հայրապետի ամենայն Հայոց, Վաղարշապատ, 1876, էջ 4:

2. Իշխանության կասեցումը

Մեր ներկա օրենսդրությունը որեւէ հատուկ ցուցում չունի առ այն, թե ինչպես է կազմակերպվում Հայոց Ծայրագույն պատրիարքի իշխանության եւ լիազորության կասեցման գործընթացը: Հոդված 1119-ի արտահայտությունը՝ «հաստիքի կրճատում», բավական անորոշ է: A priori Ծայրագույն Պատրիարքը, որպես Աստծո օծյալ, այդ իմաստով համարվում է անձեռնմխելի: Հետեւաբար, կարելի է կարծել, որ իշխանության եւ լիազորության կասեցումը միայն մահվամբ է պայմանավորվում: Այնուամենայնիվ, ելնելով պատմական նախադեպերից, պետք է ընդունել Ծայրագույն Պատրիարքի իշխանության եւ լիազորության կասեցման մեկ այլ ձեւի հնարավորությունը, որ է՝ գահընկեցություն համազգային որոշմամբ, այսինքն՝ Ազգային եկեղեցական ժողովով: Ընդ որում, վերջինս կարող է գումարվել միայն երկու դեպքում:

Նախ, երբ Ծայրագույն Պատրիարքն այնպիսի զանցանք է թույլ տվել, որն անարգանք է եկեղեցու պատվի համար եւ անհամատեղելի՝ նրա բարձր հանգամանքի հետ: Հենց այս պարագան է հիմք տալիս գահընկեցության:

Երկրորդ, երբ ժողովուրդը հարգում է տարիքի կամ հիվանդության բերմամբ պատվավոր հանգստի կոչվելու իր հովվապետի կամավոր որոշումը:

Երկու դեպքում է Ազգային եկեղեցական ժողովի որոշումն ուժի մեջ է մտնում միայն Կայսերական բարձրագույն իշխանության հաստատումից հետո: Այլ խոսքով, Ծայրագույն պատրիարքի իշխանության եւ լիազորության կասեցումն իրավականորեն վավերական է, եթե կազմակերպվում է նրա ընտրության եւ գահակալման գործընթացներին օրինականորեն հակոտնյա շափորոշիչների համաձայն:

Շարունակությունը՝ հաջորդիվ

